

Fra slektsgård til oljeplattform:

Norsk identitet og Europa

THOMAS HYLLAND ERIKSEN
Universitetet i Oslo

IVER B. NEUMANN
NUPI

Artikkelens tema er Europas og EUs plass i norsk identitetsdannelse. Vi begynner med en gjennomgang av faglitteraturen om norsk identitet. Den har en forløper i historisk sosiologi på 1970-tallet, men temaet dukker først opp i eksplisitt form på 1980-tallet, i form av en serie historiske studier av norsk nasjonsbygging. Her står avgrensning av det norske i forhold til dansk kulturelt hegemoni og svensk politisk dominans i forgrunnen. Europa er til stede ikke bare i kraft av at det danske og det svenske sees som to varianter av en generell europeisk politisk og sosial form, men også som en størrelse Norge må avgrenses i forhold til. På 1990-tallet kommer en serie studier av Europas og resten av verdens plass i samtidig norsk nasjonsbygging. På 2000-tallet faller imidlertid Europas rolle ut. I stedet fokuseres det på innvandringens og resten av verdens, og da spesielt islams, rolle som konstitutiv andre for norsk identitet. Det har med andre ord foregått en forskyvning av det nasjonale identitetsprosjektet siden 1994 – året for Lillehammer-OL og folkeavstemningen om EU-medlemskap – der Europa ikke lenger verken er en integrert del av norsk selv-bilde eller dets signifikante andre. Litteraturen, som antropologer så smått påbegynner i første halvdel av 1980-tallet, ble på 1990-tallet dominert av historikere og samfunnsvitere. Et kvantitativt toppunkt ble nådd omkring 1994. Dernest overtok igjen antropologene, men da med arbeider som ikke inkluderer Europa – temaene er snarere minoritetsintegrasjon og religion. Motorveien til Europa er blitt erstattet av en undersjøisk gassledning til kontinentet.

I del to av artikkelen spør vi hvorvidt trenden i faglitteraturen – at Europa faller ut – også gjenfinnes i norsk identitetsdannelse selv. Metodisk behandler vi EU som et sosialt faktum (se Neumann 2011). Vi ser på hvordan resten av verden nå representeres i norsk identitetsdiskurs, og finner ganske riktig at Europa og EU fremstår som noe ullent, uklart og

u viktig. Dette slår oss som bemerkelsesverdig, all den tid norsk sosialt og politisk liv er varianter over en europeisk temakrets. I del tre av artikkelen tar vi følgelig for oss en del sentrale sosiale arenaer og viser at de gjennomgående fremtrer som særnorske i det norske ordskiftet, til tross for at de analytisk sett er varianter over et europeisk tema. Vi konkluderer med at norsk identitet anno 2011 ser Norge som en oljeplattform som fortsatt kan beskrives med Rokkans skillelinjemodell; et rikt, velorganisert sted der alle har sin plass, men omgitt av et udifferensiert hav av annerledeshet som først og fremst er interessant til rekreasjonsformål.

Kultur og nasjonal identitet

Norge er et land der nasjonal identitet både er et sentralt diskusjonstema og en vesentlig dimensjon ved befolkningens mentale habitus. Allerede i 1991 påpekte Anders Johansen at ordet 'norsk' var det tredje vanligste ordet i *Norsk frekvensordbok*, en katalog basert på avisspråket. I en tid preget av globalisering og raske endringer på økonomiens, politikken og kulturens område, kommer nasjonale og andre kollektive identifikasjonsformer under press. De forandrer seg innholdsmessig, men deres ytre grenser kan samtidig bli styrket. I denne sammenheng er det vesentlig å skille mellom kultur (felles mening) og sosial identitet (gruppedannelse og sosiale grensedragninger). Kulturen kan meget vel forandre seg raskt, og ta inn impulser og påvirkninger utenfra, uten at det påvirker den sosiale identiteten. Fra nyere norsk historie er endringene i norsk livsstil på 1950- og 60-tallet, ofte omtalt som amerikanisering, et eksempel på dette: Leve settet endret seg, men folk opplevde seg ikke som mindre norske av den grunn. Kulturen varierer langs et kontinuum og er uten skarpe grenser, mens sosial identitet er diskontinuerlig med grenser som voktes nidkjært. Ettersom kulturell mening ofte brukes til å begrunne eksistensen av disse grensene, forsøker imidlertid identitetens grensevoktere gjerne å påvirke kulturelle endringer slik at grensene for felles meningskonstruksjon er noenlunde kongruente med de sosiale grensene. Slik foregår moderne identitetspolitikk, enten den er nasjonalistisk, religiøs eller etnisk.

Identitet er også en integrert del av politikken. Derfor er relasjonen mellom norsk nasjonal identitet og Europa/EU vesentlig for å forstå politikken på området. På den ene side regnes Norge geografisk og historisk med til Europa, noe som skulle tilsi at nordmenn også var europeere; på den annen side fremstår Europa i perioder som en 'andre' for den norske identitetskonstruksjonen, altså som kontrast til norskheten. Det dypt ambivalente og i stigende grad likegyldige forholdet til Europa i norsk nasjonal identitet henger både sammen med de historiske omstendighetene som dannet grunnlag for norsk nasjonal identitet, og som er vel kjente, og med

nyere tendenser. Spørsmålet som her skal reises, er hvilken relasjon som eksisterer mellom norsk identitet og Europa, om det lar seg spore endringer i denne relasjonen i nyere tid, og hvilke slutninger som eventuelt kan trekkes om muligheter i Norges politiske forhold til EU.¹

Forskernes blikk på Europa

Historien er identitetens kronologiske aspekt. Den består av historier om hvor vi kommer fra. Historiene hjelper oss å forstå hvor vi er og hvor vi er på vei. Ut av en serie mer eller mindre heldige hendelser sorterer en politisk prosess frem noen som passer som bygggestener til de forskjellige historiene. Norsk identitet er ikke noe overveldende stort forskningsfelt. Norsk identitet ble inntil virkningene av europeiseringen og globale prosesser for alvor slo inn fra slutten av 1970-tallet av, tatt for å være en gitt størrelse. Når temaet ble diskutert, var det under andre og mer spesifikke merkelapper som spørsmålet om hva slags nasjonale faktorer som drev utenrikspolitisk orientering. Johan Galtung (1967) leverte et karakteristisk tentativt pionerarbeid, mens Stein Rokkan (1987) gjorde historisk sosiologi ut av hvordan skillelinjer i norsk politikk slo inn i partidannelsen. Inspirert av Rokkan, gjennomførte enkelte valgforskere (Valen 1973) studier av hvordan skillelinjer i nasjonal politikk slo inn i stemmegivningen ved folkeavstemningen om norsk EF-tilknytning 25. september 1972.

Den litteraturproduksjonen som eksplisitt omhandler norsk identitet, kan spores tilbake til 1980-tallet, da nasjonalismeforskningen blomstret innen historie- og samfunnsfagene. Et assortert utvalg norske antropologer (Klausen 1984) drøftet et knippe sosiale praksiser og kulturelle konfigurasjoner med henblikk på å finne noe typisk norsk. Feltet ble for alvor etablert omkring 1990. En medvirkende årsak til at det skjedde akkurat da, var den kalde krigens slutt, som løsnet opp på et knippe identitetsskapende faktorer i Norges internasjonale omgivelser, først og fremst blokkstrukturen, men også Nordens beskaffenhet. En annen var oppblomstringen av norsk EF-debatt, som hadde ligget nede siden 1972-avstemningen. En tredje årsak var innvandringen, som nødvendiggjorde refleksjon omkring egen kultur og identitet. Nå var offentlighetens interesse tent for alvor. Resultatene lot ikke vente på seg. Blant antropologene skrev Anders Johansen (1991) om kommersialisering av identitet i den viktige artikkelen «Sjelen som forretningsidé». Thomas Hylland Eriksen (1993) fulgte opp med en boklengdes essay. Kåre Lunden (1992) sporet tidlige nasjonale

1. Som allerede anført, opererer vi i denne artikkelen på nivået sosiale fakta. Merk imidlertid at mens både norsk identitet, Europa og EU er sosiale fakta, er EU også en organisasjon. Det holdes folkeavstemninger om hvorvidt Norge skal bli medlem av denne organisasjonen eller ikke. Vi forutsetter altså at analyse av sosiale fakta legger en føring på en praksis.

forestillinger av 1700-tallet. En annen historiker, Øystein Sørensen, stod i spissen for et bredt anlagt prosjekt som tok for seg nasjonsbygging på 1800-tallet og opp mot den første verdenskrig (1998; Christensen 1993). Parallelt hadde Marianne Gullestad lenge forsket på norsk hverdagsliv, og i *The Art of Social Relations* (1992) pakket hun ut sentrale kategorier i norsk kultur, som forestillingen om 'fred og ro'. Flere kunne ha vært nevnt.

I disse studiene var Europa til stede som historisk størrelse, men med unntak av Lunden, som behandlet Europa som Norges konstitutive andre (det utenfor som nasjonalismen var rettet mot og som den dermed dannet seg i motsats til), er det først og fremst norske sosiale praksiser og kulturelle forestillinger som står i sentrum. Nevnes må imidlertid også en rekke mer politisk rettede publikasjoner, der norsk identitets forhold til Europa ble behandlet ut fra samme premiss som Lundens, enten med negativt eller med positivt fortegn.

Etter folkeavstemningen 14. november 1994 kom det et knippe monografier. Nina Witoszek (1998) drøftet norske naturmytologier. Tor Boman-Larsen skrev biografier om polarheltene Amundsen og Nansen (1993, 1995). Iver B. Neumann (2001) sporet hva begreper som 'stat', 'folk' og 'nasjon' har betydd i norsk sammenheng. Anne Eriksen (1995) tok for seg den andre verdenskrig i norsk kollektivtradisjon. Leo Grünfeldt og Ulf Sverdrup (2005) påviser på sin side sammenhenger mellom økonomiske konjunkturer og holdninger til EU-medlemskap. Siden rundt 1990 er det også kommet en rekke arbeider, så vel akademiske som populære og mer debattpregede, som har tatt opp innvandringens betydning for norsk identitet. I stigende grad har personer som selv har minoritetsbakgrunn bidratt til å utvikle dette feltet. Historikere og sosiologer skrev trebindsverket *Innvandringens historie* (Kjeldstadli 2003), som interessant nok kan leses som en alternativ norgeshistorie, der impulsene utenfra har vært avgjørende for historisk endring og dannelsen av det vi i dag kjenner som norskhet. En annen, men komplementær innfallsvinkel representeres i antologien *Likhetens paradokser* (Lien, Lidén & Vike 2001), der en gruppe antropologer undersøker den sentrale kategorien likhet i norsk kultur og sosialt liv.

Sett under ett er det slående hvordan litteraturen om norsk identitet har dreid fra å omhandle forholdet til Europa og EU i årene like etter folkeavstemningen i 1994, til å dreie seg om forholdet til minoriteter hjemme og såkalt fattige land i sør (se spesielt Kjærland & Rio 2010). Det er også slående hvordan generelle bøker om EU, som Førlands (1993) og Førland & Claes' (2010), ikke reflekterer over identitetsdannelsens betydning for Norges forhold til integrasjonsprosessen. Faktisk kjenner vi bare til to bidrag fra nyere tid som systematisk teoretiserer norsk identitet i forhold til Europa (Fossum & Holst 2009). Det ene kausalforklarer, med inspirasjon fra den amerikanske statsviteren Peter Katzenstein, Norges

nei som en funksjon av norsk økonomisk struktur. I en sammenligning med Sverige peker Christine Ingebrigtsen (1998) på at der Sveriges ledende sektor var industrien, som stod til å tjene på svensk EU-medlemskap, ble det ja i 1994-folkeavstemningen. I Norge, der olje, men også fiske og jordbruk er ledende sektorer, ble det imidlertid et nei. Den andre teoretiseringen av fenomenet er konstitutiv; den ser, med inspirasjon fra den tyske historikeren Reinhard Koselleck, på hvordan fenomenet EU kom til å fremtre historisk slik det gjorde (Neumann 2001). Historisk sett står begrepet 'folk' i norsk nasjonsbygging mot begrepet 'stat'. Det er et ubrytelig bånd mellom Norge forstått som det norske folk og Norge forstått som det norske territorium. Hvis folket ikke dekker hele territoriet, er Norge ikke lenger Norge, og hvis territoriet ikke er homogent, opphører det å fungere som nasjon. EU fremstår i kontrast til dette som heterogent, sentralisert og urbant. Siden EU-medlemskap ville innebære sentralisering, altså urbanisering, ville det samtidig uunngåelig føre til en nedgang i landbefolkningen, og dermed sette hele ideen om Norge i fare. Selve det politiske språket bærer med seg denne nasjonsbyggende erfaringen, og det er dette språket og disse begrepene som også brukes til å snakke om EU. Fiske og jordbruk blir dermed svært viktig i norsk EU-diskurs, men da på grunn av sin symbolske og ikke sin økonomiske betydning. At Norge rent faktisk er sterkt urbanisert, og at den norske desentraliseringsideologien (legedekningen i Finnmark skal være like god som i Oslo) rent faktisk forutsetter en sterk sentralmakt, illustrerer at symbolsk identitetskonstruksjon ikke står i noe 1:1-forhold til realpolitikk. All politikk har et viktig element av symbolpolitikk.

Den internasjonale forskningen om identitet har kommet frem til noen innsikter som det er tilnærmet, men ikke full konsensus om. Siden disse innsiktene fortsatt ikke har festet seg i det politiske ordskiftet, skal de nevnes kort.

- 1 Identitet er relasjonell. Den formes ved at et kollektiv avgrenser seg fra andre kollektiver. Videre er det å streve etter andres anerkjennelse en del av identitetsarbeidet. For kollektive identiteter som den norske betyr dette at en gitt krets av andre – andre stater, internasjonale organisasjoner, verdensopinionen – er med på å danne (er konstitutive for) norsk identitet. Spørsmålet om Europas rolle for norsk identitet kan altså stilles mer presist som hvor viktig Europa, og europeiske institusjoner som EU og EØS, er i kretsen av andre som norsk identitet formes i samspill med.
- 2 Identitet er i stadig forandring. Dette følger logisk av punkt 1, for når relasjoner og kvaliteten i relasjoner forandrer seg, forandrer også et relasjonelt fenomen seg. Hvilke relevante andre og hvilke spesifikke markører av identitet som er i spill til enhver tid, er et empirisk spørs-

- mål. Vi skal argumentere for at det europeiske er blitt mindre viktig identitetsmessig over de siste femten år.
- 3 Det er imidlertid ikke slik at alle relasjoner et kollektiv inngår i er (like) dannende for identiteten. En rekke ting vil ha liten effekt. Det er heller ikke slik – og dette er avgjørende – at det er noe en-til-en-forhold mellom hvor viktig et annet kollektiv er i økonomisk, politisk eller kulturell forstand på den ene siden, og hvor viktig det er for identiteten på den annen. Betydningen av det jødiske for Nazi-Tysklands identitet oversteg langt jødenes økonomiske betydning. Det jødiske var også viktig for polsk etterkrigsidentitet, selv om det knapt fantes jøder igjen i landet. Et annet eksempel kan hentes fra Balkan på 1990-tallet; for en utenforstående er forskjellene mellom det serbiske og det kroatisk svært små, men for serbere og kroater selv var de så avgjørende at de kunne brukes som legitimering av krig. Norgeshistorien er full av lignende eksempler. For en utenforstående ikke-lingvist er forskjellen på Molde- og Ålesund-dialekt ikke svært stor. For de involverte er disse forskjellene avgjørende for byidentitetene. Vi skal argumentere for at Europa er langt viktigere for Norge når det gjelder å få oppgaver eller funksjoner løst enn det er for norsk identitet. Vi kaller dette en diskrepans mellom funksjonell integrasjon og identitetsmessig integrasjon.

Ulf Sverdrup har i en artikkel fra 2009 diskutert hvorfor det er så vanskelig å diskutere Europa i norsk politisk ordskifte. Vi anfører i denne sammenheng at den akademiske kunnskapsproduksjonen som en slik politisk debatt kunne trekke på er liten, og at viljen og evnen til å trekke på den litteraturen som finnes blant annet har vært å finne i temaets identitetsmessige betydning. Man tenker seg gjerne at politisk omstridte temaer skulle være spesielt innbydende for samfunnsforskere. Det gjelder nok bare opp til et punkt; om temaene er *for* omstridte kan ymse omkostninger som må påregnes virke bremsende på forskningen.

1994 i nasjonens tegn

Etter folkeavstemningen i 1972 var spørsmål omkring europeisk integrasjon tilnærmet tabu i norsk politisk ordskifte. Det var først da den kalde krigen gikk mot slutten at dette endret seg. I årene 1989 til 1992 var Norge blant de landene som fremforhandlet Det europeiske økonomiske samarbeidet (EØS). Avtalen integrerte norsk samfunnsliv med EUs, og er dermed et typisk eksempel på funksjonell integrasjon. EØS-avtalen har da også ført til at norsk samfunnsliv på en rekke områder er blitt ganske likt EUs. EU-kontrollen (tidligere EØS-kontrollen) for biler er kanskje det mest synlige eksempelet, men det går knapt en dag uten nyhetsoppslag om større eller mindre integrerende tiltak. Enkelte, som barnematdirekti-

vet, vekker oppmerksomhet, men stort sett dreier det seg om en prosess som tikker og går uten å vekke de store politiske reaksjoner.

Den saksorienterte måten EØS stort sett diskuteres på i Norge, står i skarp kontrast til oppmerksomheten omkring EU. Mens den funksjonelle integrasjonen går ganske upåaktet hen, og ikke gjøres til noe identitets-spørsmål andre steder enn på ytterste Nei til EU-fløy, var spørsmålet om EU-medlemskap i årene opp til 1994 et brennende identitetsmessig spørsmål.

For å forstå Norges relasjon til EU i 2011, er det nødvendig å gå tilbake til 1994. En konstituerende hendelse i de siste årenes norske historie var Lillehammer-OL i 1994, en identitetspolitisk og kommersiell begivenhet som markerte overgangen fra en moderne til en postmoderne identitet. Fra åpningsseremonien til avslutningen var det påkostede arrangementet mettet av en særegen type norsk symbolikk som presenterte Norge ikke som et moderne, komplekst industriland, men som et tradisjonelt samfunn uberørt av moderniteten.

Åpningsseremonien, som ble direktesendt på fjernsyn i en rekke land, var bygget omkring mytiske vesener fra folkeeventyrene (vetter og tusser), vinterlandskap og strikkede ullgensere, Thor Heyerdahl og Liv Ullmann. Psykologen Arnulf Kolstad publiserte i ettertid forskning som tydet på at etnonasjonalismen i Norge fikk et målbart oppsving som resultat av arrangementet (Kolstad 1995).

I forhåndsreklamen forut for Lillehammer-OL ble Norge presentert i korte filmminnslag rundt om i verden. Disse innslagene fremstod som komprimerte versjoner av 'Norge rundt', med glimt fra fiskevær og grønne daler, men med hovedvekt på snøkledd fjell og vidder, med en rødmalt stue bak et furutre, en rev som kikket frem og en enslig skiløper i klær fra midten av 1800-tallet. Under selve arrangementet, som jo fant sted i samme år som EU-avstemningen, viste statsminister Brundtland seg i Lillehammers gågate, spaserende sammen med arrangementskomiteens leder, iført en slående, fargesprakende bunad. Hennes implisitte budskap til nasjonen, som tilhenger av norsk EU-medlemskap, var at man utmerket vel kunne være rotnorsk og samtidig EU-tilhenger.

Lillehammer-OL hadde en politisk dimensjon i og med forsøket på å definere Norge som unikt og rotfestet, men det kommersielle aspektet var mer åpenbart. Norge skulle markedsføres, og både norske varer og feriereiser til Norge skulle bli lettere å selge etter denne massive eksponeringen av det eksotiske og friske landet.

I forbindelse med EU-avstemningen i november samme år, ble flere av de samme symbolene som hadde vært i omløp i forbindelse med OL brukt med et annet fortegn. Også Nei til EU la vekt på Norges friskhet og renhet som kontrast til Europa; én mye omtalt annonse hevdet blant annet at EU-broilere lå og fløt i en slags kloakk etter at de ble slaktet (til forskjell fra de

sunne og lykkelige norske broilerne), og både rosemaling og bunader ble tidvis brukt som markører på nei-standpunktet. Monstrøse belgiske okser (av rasen 'Belgian Blue') ble brukt som symboler på et usunt industrielt landbruk, implisitt i kontrast til de fredelig gressende NRF-kuene på Freias melkesjokolade. Nei-siden vekket også til live nasjonale symboler fra vikingtiden som ikke hadde vært i nevneverdig bruk siden 1940-tallet (Esborg 2008).

At iscenesettelsen av Norge som særlig kom til uttrykk i forbindelse med Lillehammer-OL ikke korresponderte med de fleste norskes livsverden, har liten betydning for virkningen på spørsmålet om identitetsdannelse. På samme måte som reindrift er et vesentlig symbol for samene, selv om det bare er en liten minoritet av samer som driver med reindrift, er en nasjonal identitet som den norske avhengig av symboler som skaper særpreg og grenser. At symbolproduksjonen, med sin betoning av røtter snarere enn føtter, fortid heller enn fremtid, renhet fremfor blanding, fungerte ekskluderende overfor innvandrere (og en del etnisk norske), er mer relevant. Det norske samfunnet, slik det ble fremstilt, var basert på ett folk (pluss det samiske, som også var synlig under hele arrangementet) som eksisterte i kraft av en felles fortid. Det var ikke plass til verken pakistanske drosjesjåfører, mobiltelefoner eller engang oljeplattformer i den offisielle retorikken omkring OL. Nordmennene var et ruralt folk (selv om over tre fjerdedeler faktisk bor i urbane strøk) som var nokså upåvirket av verden utenfor.

Denne symbolikken ville trolig hatt mindre appell tyve år tidligere, da moderniseringsprosjektet fremdeles krevde betydelig politisk energi og arbeidsinnsats. I 1994 var Norge et fullbyrdet moderne samfunn, polstret av oljepenger, og produksjonen av nasjonalt særpreg, enten den hadde et politisk eller kommersielt fortegn, enten den primært var ment til innvortes eller utvortes bruk, kunne dernest komfortabelt løsrives fra typiske norske livsverdener. En nasjonal identitet fundert i det enkle livet i bondesamfunnet kunne nå ubekymret markedsføres, en generasjon etter at befolkningen hadde glemt dette livet (og at de fleste den gang drømte om å komme seg ut av det). Romantiseringen av bondesamfunnet begynte på midten av 1800-tallet, men forskjellen er at tegnet (nasjonaliseringen av bondekulturen) den gangen viste til noe empirisk eksisterende, nemlig bønder som levde på tradisjonelt vis. Nå, i 1994, viste tegnene bare til andre tegn (andre folks nasjonale symboler, 1800-tallsnasjonalismen, vintersport som virtuell arena). Den kommersialiserte nasjonalismen som kom til uttrykk, mimet en identitet og en væremåte ingen av deltagerne hadde førstehånds kjennskap til. Den reproduerte en velkjent metafor for den norske nasjon, nemlig slektsgården, men var på usynlig vis finansiert av en mindre brukt metafor for Norge, oljeplattformen.

Retorikken og debatten omkring EU-avstemningen var av et annet slag, men noe av den samme symbolikken ble brukt. Hendelsene i Norge i 1994 minnet altså om at kollektiv identitet kan brukes til ulike formål, og at kollektiv identitet kan ha både en kommersiell og en politisk dimensjon (se også Eriksen 2010).

Samfunnsmessige endringer etter 1994

De hendelsene som ble diskutert i forrige avsnitt, ble valgt ut fordi de åpenbart har hatt betydning for norsk identitet. Som nevnt innledningsvis er det imidlertid ikke noen direkte forbindelse mellom sosiale endringer og identitet. Hendelser som betyr forholdsvis lite for den funksjonelle integrasjon av et samfunn, som et OL eller størrelsen på ulveflokker, kan være svært viktige for identiteten. Omvendt kan forhold som er svært *viktige* for funksjonell integrasjon, som EØS, bety forholdsvis lite for integrasjonen.²

16 år er gått siden folkeavstemningen, og de siste meningsmålinger tyder på at over to tredjedeler av landets befolkning nå er motstandere av EU-medlemskap.³ Mulige årsaksforklaringer vil bli vurdert senere, men først er det nødvendig å vurdere relevante endringer i Norge og Europa siden 1994.

På et globalt, geopolitisk plan fremstår det i ettertid som tydelig at det store tidsskillet i perioden 1994–2011 ble markert av terrorangrepet mot USA 11. september 2001.⁴ I de påfølgende årene har USA og dets alliertes kamp mot islamsk terrorisme, som blant annet har avstedkommet to uavsluttede kriger, preget geopolitikken også i Europa, inklusive Norge. Globaliseringen, som på 1990-tallet generelt ble sett som et mulighetsrom, fremstod nå i økende grad som en trussel. Selv om det ikke har forekommet terrorhandlinger i Norge i denne perioden, medførte publiseringen av de danske Muhammed-karikaturene i et norsk blad i 2006 demonstrasjoner mot norske ambassader i Midtøsten og et økt spenningsnivå mellom storsamfunnet og deler av de muslimske minoritetene i Norge. Demonstrasjonene mot Israels invasjon i Gaza på Karl Johan i januar 2009 føyer seg inn i det samme mønsteret.

2. I det lange løp vil den funksjonelle integrasjonens karakter i noen grad slå inn i identiteten, ikke minst på grunn av vanens makt, men som økonomen John Maynard Keynes yndet å bemerke: i det lange løp er vi alle døde.

3. Nationen, 19. juli 2010. <http://www.nationen.no/2010/07/19/politikk/eu/meningsmaling/6069601/>, lastet 29. september 2010.

4. Vi skriver dette i full forvisning om at fremtidige historikere nok også vil trekke frem hendelser i kinesisk politikk som en sterk alternativ kandidat.

Samtidig har antall innvandrere og etterkommere av innvandrere i Norge økt kraftig. Minoritetsandelen i befolkningen er over dobbelt så høy i 2011 som i 1994. Debattene om integrering og offentlige tiltak for å lette integreringen (gjennom arbeidsmarkedstiltak, morsmålsundervisning, norskopplæring osv.) har imidlertid ikke forandret seg tilsvarende, selv om det er mye mer snakk om religion i 2011 enn det var i 1994. Parallelt med at man knapt kan åpne en avis uten å lese kritiske artikler om islam og muslimer, blir det hevdet at det er umulig å kritisere islam uten å bli stemplet som rasist. Likevel er det et åpent spørsmål om forholdet mellom majoritet og minoriteter er mer konfliktfylt enn tidligere. Andelen av innvandrere som deltar i arbeidslivet er for eksempel nokså konstant. Fremskrittspartiets vekst de senere årene tyder imidlertid på økt misnøye med flerkulturaliteten.

Det stedvis tilspissede forholdet mellom enkelte representanter for majoriteten og enkelte muslimer er et europeisk fenomen, med lokalt og nasjonalt spesifikke uttrykk i land som Nederland, Danmark, Østerrike og Frankrike. Det som gjør Norge spesielt, er at kampen om arbeid ikke er en problemstilling som blir uttrykt som gruppebasert etnisk konkurranse. Tvert imot ser vi i dag fremveksten av et etnisk segregert arbeidsmarked i Norge, kanskje særlig i Oslo, hvor minoritetsgrupper som pakistanere, polakker og svensker dominerer i visse nisjer i arbeidsmarkedet hvor de ikke konkurrerer direkte med norske arbeidstgere. Den kulturaliserte diskursen om minoriteter, hvor religion for tiden spiller en hovedrolle, er derimot sterk i Norge, men den artikuleres gjerne som et bilateralt forhold mellom Norge og minoriteter, eventuelt deres avsenderland, og ikke som et europeisk fenomen med en avlegger i Norge.

Ved siden av slektskap er religionen en grunnleggende markør av gruppetilhørighet. Siden Christian III reformerte Norge i 1536, har det norske vært religiøst protestantisk. Fra opplysningstiden av har det ligget en spenning i religion som markør, mellom det protestantiske på den ene siden og frienkningen på den annen. Det var først i 1956 at jesuitter fikk adgang til kongeriket, og da fordi Norge måtte oppheve forbudet for å kunne bli medlem av Europarådet. En rekke andre religionsmarkeringer ble liggende i statsskikken. Fremst er statskirken, men det finnes for eksempel også en lovbestemmelse om at et gitt antall medlemmer av Kongens råd må tilhøre den. Identitetsmessig er det sentrale at Norge fremstår for sine innbyggere som et samfunn med trosfrihet, *samtidig som* landet har en statskirkeordning. Statskirkens historiske utfordrere var ateister, lavkirkelige troende og, i svært liten grad, katolikker. Disse spenningsene har en rolle i norsk identitet, spesielt på regionalt nivå, og de var perifert til stede i Europa-debatten omkring 1972 (enkelte holdt EEC for å være katolsk, andre for å være dyret i åpenbaringen). I 1994 var temaet religion så godt som fraværende. Siden den gang, og spesielt siden 11. sep-

tember 2001, er islam stadig mer diskutert, i den grad at det kan synes som om religionen «islam» har tatt «innvandrenerne» plass som en konstituerende andre for norsk identitet. Med en religion som konstituerende andre, blottlegges også tvetydighetene i norsk identitet mellom protestantisme og trosfrihet. Det blir langt mer problematisk å argumentere for statskirke.

I vår sammenheng er det interessante at kristen religion i norsk identitetsdannelse ikke synes å ha noen europeisk dimensjon, til tross for at vi snakker om et europeisk fenomen. I likhet med hva likestilling mellom kjønnene angår, der norske kvinner først for alvor entret arbeidslivet fra 1970-tallet av og der det ikke kom noe universelt barnehage tilbud før på 2000-tallet, altså nesten 80 år etter at dette ble innført i land som Frankrike og Italia, var Norge historisk sent ute med å erfare innvandring i forhold til sentrale EU-land. Når det så skjer, fremstilles situasjonen imidlertid som særnorsk og ikke som en variant over et europeisk tema. Karikaturstriden fra 2005–06 kan tjene som illustrerende eksempel. Det hele begynte som en direkte fortsettelse av et europeisk, nærmere bestemt et dansk forløp, ved at et norsk blad trykte opp et sett tegninger av profeten Muhammad. Dernest kom det protester fra muslimer i inn- og utland både mot Danmark og Norge (se Eide, Kunelius & Phillips 2008). Reaksjonen i Norge var å slå ring om det som ble fremstilt som en *norsk* verdi, nemlig yttringsfrihet. Man kunne ha tenkt seg andre reaksjonsformer, for eksempel å se på situasjonen som en lokal variant av et europeisk fenomen, nemlig at Europa i løpet av de siste tiårene har gått fra å være kristent til å være flerreligiøst, og at dette uunngåelig vil føre til nye forhandlinger av religionens plass i nasjonale identiteter.

Økonomisk var 1990-tallet preget av høykonjunktur i det meste av verden. Asia-krisen i 1998 og det såkalte dot.com-kollapset i 2000 fikk ringvirkninger ikke bare i finansmarkedene, men også i realøkonomien over det meste av verden. I Norge ble effektene knapt merkbare. Det samme gjaldt med hensyn til finanskrisen i 2008–09, da Norge som eneste OECD-land var relativt uberørt av krisen. Velstandsutviklingen fortsatte, og staten hadde fremdeles penger nok. Dermed fremstod Norge utover på 2000-tallet i økende grad som et annerledesland, skjønt ikke av samme slag som det Rolf Jacobsen skildret i sitt dikt, eller slik Senterpartiets leder Anne Enger Lahnstein fremstilte det før folkeavstemningen.⁵ Norge anno 2011 er først og fremst et rikt land med høy grad av stabilitet. Dette har åpenbare implikasjoner for Norges forhold til et Europa der økonomiske og sosiale utfordringer er betydelig større.

EU-utvidelsen i 2004 må også nevnes i denne sammenheng. Som deltager i EØS-samarbeidet er Norge åpent for mobilitet fra de nye medlemslan-

5. For detaljer, se <http://no.wikipedia.org/wiki/Annerledeslandet>.

dene. Det mest synlige resultatet av utvidelsen er den raske veksten i legal polsk arbeidskraft på det norske arbeidsmarkedet, men mange polakker har også valgt å registrere seg som innvandrere. I 2007 utgjorde polakkene for første gang den største minoritetsgruppen i Norge (med unntak av samene), foran svensker og pakistanere. Den store polske innvandrergruppen er en direkte konsekvens av Norges sterke funksjonelle integrasjon med EU, gjennom EØS. Innvandring som sådan er et sentralt, kanskje det mest sentrale feltet for omkalfatring av norsk identitet. Ikke desto mindre fremstår ikke polsk innvandring som et europeisk anliggende i norsk debatt (men se Sverdrup 2004). Her har vi ikke bare et eksempel på at funksjonell integrasjon ikke får direkte konsekvenser for identiteten, men også en av flere indikasjoner på at europeiske forhold er i ferd med å marginaliseres fra norsk identitetsdannelse. Dette kommer vi tilbake til nedenfor.

Generelt har perioden siden 1994 vært preget av en akselerering av globaliseringsprosesser som allerede var i full sving den gangen. Befolkningen i en by som Oslo er nå ikke bare etnisk mangfoldig, men *hypermangfoldig* – det tales nesten 200 språk i byen, hvor én av fire nå har utenlandsk bakgrunn. De nye elektroniske kommunikasjonsmediene, fra tekstmeldinger til Facebook, skaper ikke bare tettere bånd blant nordmenn, men også tettere transnasjonale bånd, noe som ikke minst kommer innvandrerbefolkningen til gode. Nordmenn reiser dessuten mer enn noen gang, både på ferie, i forretninger, på konferanser og som studenter. Endelig har den stabile velstandsutviklingen i Norge skapt et gap mellom dette landet og det meste av Europa. Selv Sverige er blitt et konstant billig land for nordmenn å reise til for å gjøre innkjøp, og unge svensker kommer til Norge for å jobbe, men foretrekker å reise hjem for å konsumere. I 2011 er Norge, paradoksalt nok, et utenforland og et annerledesland i enda større grad enn det var i 1994.

Stabile trekk ved norsk identitetskonstruksjon

I en kommentar til utviklingsprosjekter i sør uttalte antropologen Margaret Mead på 1950-tallet at 'ulike deler av kulturen forandrer seg i ulik hastighet'. Innsikten, som først hadde blitt formulert av den ledende russiske kommunisten Leo Trotskij, er utvilsomt riktig, og hva angår norsk væremåte har den endret seg i rasende fart på visse områder (f.eks. mht. bruk av elektronisk teknologi til kommunikasjon og underholdning), mens den på andre felter er mer stabil (matpakke til lunsj, julefeiring med familien osv.). Den kollektive identiteten og dens bærende symboler kan dessuten være stabil til tross for dramatiske endringer i kulturen. Dessuten kan kollektive identitetskonstruksjoner fungere som selvoppfyllende profetier ved å påvirke politikken.

Den store historien om norsk nasjonal identitet er fortellingen om by og land, eventuelt spenningsforholdet mellom det dansk-tyske Norge og det norrøne Norge (Neumann 2001). Selv om over tre fjerdedeler av befolkningen rent faktisk bor i byområder, vedvarer bygda å være et symbol på *la Norvège profonde*, det egentlige Norge, hvilket man ikke minst får et bevis på hver gang man diskuterer plasseringen av infrastruktur landet trenger, men som kan være belastende å ha i kommunen. Jo mindre kommunen er, jo sterkere synes dens argumenter mot plassering akkurat der å være (det motsatte syn, at det er et poeng at færrest mulig mennesker skal berøres, synes ikke å ha den samme vekt). Den politiske desentraliseringen som følger av en slik holdning har medført både at Norge, med halvparten så stor befolkning som Sverige, har en halv gang til så mange kommuner (290 mot 430), at en stemme i enkelte fylker teller dobbelt så mye som andre og, som Enzensberger (1984) uttrykte det, at Norge er landet med 56 flyplasser for en befolkning på fire (nå fem) millioner.⁶ Smått er med andre ord godt, og selv om mye kan sies om Europa, går det ikke an å si at EU er smått. På dette området minner den norske selvstendighetsideologien om det sveitiske kantonsystemet, der enhver sentralmakt fremstår som en trussel.

Norsk nasjonal identitet er ikke bare forbundet med det rurale, men også med bonden. Det er nok å kaste et blikk på et kart over Norge for å se det kontraintuitive ved denne nasjonalromantiske prioriteringen. I norsk nasjonal identitet står bondekulturen stadig sterkt, og 96 % av de fredede gjenstandene i dette landet er bygninger, ofte med tilknytning til bondekulturen. Bare 174 båter er fredet, av totalt over 4000 fredede gjenstander. Odd Are Berkaak, som har studert fartøyvernet i Norge, bemerker at det er rimelig å anslå at fem ganger så mange nordmenn har et forhold til kystkulturen som til landbruket (Berkaak 1992). Likevel er det forsvinnende få intakte fartøyer fra før 1960 i dette landet. Av historiske og ideologiske grunner blir gamle båter til søppel, mens gamle gårder blir musealisert. Metaforisk fremstår Norge mer som en slektsgård enn som et fiskevær, og noe av det som kjennetegner slektsgården er at den har ytre grenser i form av gjerdestolper, samt at fjerne slektninger på besøk behandles høflig, men avmålt.

Kontinuitet i norsk identitetskonstruksjon kan gjenfinnes også på andre områder. Protestantiske dyder som nøysomhet og enkelhet lever videre, men har i idretten, i forretningslivet og annetsteds sin motsats i Askeladden som ikonisk symbol på nordmannen som kommer seg opp og frem i

6. Grunnlovens § 57 fastslår etter endring i 2003 at fordelingen av stortingsrepresentanter på valgdistriktene foregår etter en formel der «... det hele Riges Antal Indvaanere samt Areal, naar hver Indvaaner giver 1 Point og hver Kvadratkilometer giver 1,8 Point ...». Det er altså grunnlovsfestet at folk i grisgrendte strøk skal forfordes.

verden. Man skal imidlertid merke seg at selv om bygda kjennetegnes av både sosial og kulturell likhet, er kollektivet av bygder (reelle og metaforiske) mangfoldig. Variasjonen i dialekter, og det store antallet forskjellige bunader i et større 17. mai-tog, illustrerer en type norsk mangfoldstenking. Den skjer innen stramme grenser – små variasjoner i mønster og farve, små variasjoner i vokalbruk og bøyingsformer – men her er det tross alt et eksempel på at den egalitære individualisme også innebærer *noe* variasjon. Her ligger det en logisk åpning for å strekke variasjonsbredden. Andre tradisjonelle europeiske nasjonaldrakter er, for en utenforstående, til forveksling lik de norske. Norske dialekter er en del av norsk som igjen er en del av en vestsandinavisk språkgruppe som igjen er en del av nordgermansk som igjen er en del av germansk som igjen er en gren av indoeuropeiske språk osv. Her ligger det en diskursiv ressurs som kan gjøres forenlig med både flerkulturalitet og deltagelse i større sammenslutninger.

Antropologen Marianne Gullestad foreslo begrepet *egalitær individualisme* for å karakterisere en norsk kjerneverdi (Gullestad 1992). Dette er en sterkt normativt regulert form for individualisme der enhver har ansvar for sitt eget liv (i god protestantisk tradisjon) samtidig som det forutsettes at man realiserer sine mål omtrent på samme måte som alle andre. Individene er autonome, men like.

I senere år har ytterligere to størrelser fått en sentral, nærmest totemisk plass i norsk kollektiv identitet, nemlig velferdsstaten og likestilling. Særlig velferdsstaten blir kontrastert til de europeiske statene der sosial ulikhet er mer utbredt enn i Norge, mens likestilling blir påberopt av mange ellers forskjellige grupper, fra feminister til Fremskrittsparti-politikere, som markering av særpreg og nasjonal identitet.

Flere elementer kunne ha vært nevnt. To spørsmål reiser seg i denne sammenheng: I hvilken grad er den norske identitetskonstruksjonen forenlig med en europeisk identitet, og hvilke indre spenninger eller konflikter preger norsk nasjonal identitet? La oss ta det siste spørsmålet først.

Flerkulturalitet og norskheten

Minoriteters identitetspolitikk, tidligst representert i samiske organisasjoner fra 1960-tallet og utover, har bidratt til å sette norsk identitet i relieff og reist spørsmål både om norskhetens grenser og dens innhold. Identitet blir alltid artikulert og definert først når den settes under press ved å konfronteres med noe den ikke er. Senere har innvandringen og tendensene til identitetspolitikk både blant innvandrere og etnisk norske også avstedkommet en rekke debatter om hva det vil si å være norsk. I 2006 blusset det eksempelvis opp en debatt rundt ordet 'nordmann'. Ukeavisen *Ny Tid* hadde kontaktet Norsk språkråd for å få deres definisjon av ordet, og direk-

tør Sylfest Lomheim mente at en nordmann per definisjon var etnisk norsk. Denne avgrensningen viste seg å være alt annet enn ukontroversiell, og det fremkom ut fra debatten at det på ingen måte er enighet om hva som skal til for å være norsk.

Juridisk sett er den norsk som har norsk statsborgerskap, men kulturelt finnes flere, delvis overlappende forståelser av norskhet. Blant minoritetsungdom i Oslo-området er det vanlig å omtale seg selv som 'utlending' selv om man er født og oppvokst i Norge, og bruken av begreper som 'annen generasjons innvandrere' (eller det nå mer kurante ordet 'etterkommer') viser også til en gradering av nasjonal tilhørighet. Det er med andre ord uenighet om *hvem* som er norsk. Likeledes er det ingen generell enighet om det kulturelle innholdet i norskheten. Ikke bare blant minoriteter, men også i majoritetsbefolkningen eksisterer en rekke forståelser av typisk norske særtrekk. Sannsynligvis er Norge først og fremst et språkfelleskap (se også Eriksen 2010), men Gullestad (2002) har antydnet at Norge også kan forstås som et rasefelleskap. Forskere som har sett på polakker og litauere i Norge nevner, som en årsak til at disse nasjonalitetsgruppene er lite stigmatisert, at de er hvite (Dauksas 2009; Pawlak 2009).

Debattene om hvem som er norsk og hva som er norsk handler for tiden overveiende om innvandring og minoritetenes angivelige innflytelse på norsk væremåte. Kritikken mot amerikanisering og eventuell europeisk påvirkning på norsk identitet og væremåte er for tiden nesten fraværende. En mulig årsak kan være at USA ikke betraktes som radikalt kulturelt annerledes, og at Europa for tiden befinner seg under radaren.

Det fredelige Norge

Ideen om eksepsjonalisme – at identiteten hentes fra å være forskjellig fra alle andre enheters i samme kategori – er et uunngåelig trekk ved nasjonal identitet. Nasjoner eksisterer som kategori i kraft av å være like. Alle nasjoner har på forestilt plan et gitt territorium med en gitt befolkning med en gitt kultur; nasjonalspråk, nasjonalmusikk, nasjonalmat, nasjonaldrakt, nasjonalkjennetegn. Men alle nasjoner er samtidig forskjellige, fordi nasjonalspråket, nasjonalmusikk, nasjonalkjennetegnene nødvendigvis er forskjellige. Spranget fra forskjell til eksepsjonell forskjell er kort. Dermed finner vi nasjonalismer som de amerikanske og israelske – nasjoner som mener seg eksepsjonelle fordi de er utvalgt av Gud, eller den polske og serbiske – eksepsjonelle fordi de har måttet utstå eksepsjonell ledelse (i siste instans, som Kristus). Norsk nasjonalisme er neppe *så* eksepsjonell, men det er ett trekk som peker i denne retningen. Det er tanken om at Norge er spesielt fredelig. Tanken stammer fra 1890-tallet, og har sine røtter i avgrensningen av det norske mot det svenske. Som gammel militær stor-

makt ble Sverige i norsk nasjonalistisk ordskifte kategorisert som en av flere europeiske 'krigerstater'. Norge var på sin tide en typisk fredsvenn (Leira 2004). Lykken smilte til Norge et par tiår senere, og landet kom ikke med i den første verdenskrig. Heller ikke den andre verdenskrig rokket ved selvbildet, til tross for at væpnet motstand ble feiret. Under den kalde krigen var Norge et ivrig NATO-medlem, og Norge var og er en viktig våpeneksportør, men heller ikke dette rokker ved selvbildet som eksepsjonelt fredelig. Hvorvidt et gitt forhold medfører riktighet eller ikke er imidlertid, som vi diskuterte ovenfor, ikke spesielt relevant i identitetsmessig sammenheng. Man kan for eksempel spørre seg hvordan Sovjetunionen, som offisielt understreket voldens store og positive betydning for historiens gang, også kunne ha selvbilde som fredelig. Og man kan spørre seg hvordan det er mulig at Norge, som nå har et kontinuerlig tiår som krigførende part i Afghanistan bak seg, fortsatt kan hevde å være mer fredelig enn for eksempel Sverige. Men det kan Norge altså, og effektene kan man daglig se i den politiske debatt, der det blir underkommunisert eller endog benektet at Norge er i krig, der det sees på som unormalt at soldater tar liv enda det faktisk er derfor vi har dem, og der nasjonen nekter å feire dem som faktisk dør i Norges navn.

Ståle Ulriksen (2002) har levert den hittil beste forklaringen på hvordan dette kan ha seg. Som Leira finner han begynnelsen på en forklaring i den avgjørende fasen av norsk nasjonsbygging på 1890-tallet, da det vokste frem en forestilling om at norsk krigføring var knyttet til norsk territorium. For nordmenn har det å krige siden betydd å beskytte *landet* Norge. De som skulle beskytte territoriet, var folket. Det folket skulle beskytte territoriet mot, var Sverige. Bytter vi ut Sovjetunionen med Sverige, var det inntil for nylig så selvsagt at folkeforsvaret skulle beskytte norsk territorium mot en trussel østfra at det var vanskelig å vise hvor historisk spesifikk denne forståelsen av forsvar var. Det interessante for forandringen i norsk identitet siden begynnelsen av 1990-tallet er at Norge har gått til krig tre ganger (Balkan, Afghanistan, Irak), men uten at denne intense krigføringen har rokket ved forestillingen om at (andre) europeiske land er krigerske, mens Norge er fredelig. Det oppfattes til tross for et tiår med sammenhengende krigføring, fortsatt som eksepsjonelt at Norge er i krig, mens det at andre europeiske stater er i krig, oppfattes som naturlig. De er jo krigerstater.

Norge og de andre

Identitet dannes i grenseflaten til de andre, og selvbildet avhenger derfor av hvilke andre man betrakter seg i relasjon til. Sett i relasjon til Island er Norge eksempelvis et folkerikt land midt i Europa. Andre relasjoner genererer andre selvbilder.

Norges konstitutive andre i nord er ishavet, det nærmeste Norge kommer et innhav. Da vi gikk på skolen, leste vi en historiebok som dekket norsk senmiddelalder under overskriften «Norge blir en stormakt i Norden». Der var det en rekke sider om kolonisering av Hebridene, Orknøyene og Man og bosetting av Island og Grønland. Den samme figuren var viktig for norsk identitet i mellomkrigstiden, da ledende nasjonalister som Adolf Hoel, Gustav Smedal og Helge Ingstad ville rekolonisere Grønland. Saken kom opp til voldgift for den internasjonale domstolen i Haag, og Norge tapte. Siden den gang har ishavsimperialismen antatt en legal form. I 1982 fikk Norge utvidet sitt territorium enormt etter å ha fått gjennomslag for prinsippet om at havområder inntil 200 nautiske mil fra kysten tilhører en stat, og på slutten av 1980-tallet ble dette prinsippet også utvidet i nord ved at Norge erklærte en vernesone omkring Svalbard. I 2010 annonserte Norge et juridisk kompromiss med Russland om deling av de omstridte områdene i Barentshavet. Da Island i 2008 røk på en stygg finansiell smell, var det liten eller ingen vilje i Norge til å hjelpe. Småstaten Norge så åpenbart ingen verdi i å hjelpe et land med en femtendedel av egen befolkning. Nordområdene forstås i norsk identitetsdiskurs ikke som europeiske, men nærmest som ubebodde.

Hva angår Norges konstitutive andre i øst, er dette annerledes. «Øst» i norsk identitetsdannelse er ikke (lenger) den gule fare; Kina er blitt «sør» eller, i en akademisk diskurs, BRIC (nyindustrialisert stormakt – Brazil, Russia, India, China). «Øst» er heller ikke Sverige (i motsetning til for eksempel dansk identitetsdannelse, der Sverige nærmest fremstår som halvasiatisk). Øst er primært Russland og Polen. Mens Sovjetunionen var en viktig størrelse i norsk identitetsdannelse, er Russland ikke spesielt viktig. Trusselen fra øst har fra omkring 1994 av ikke vært spesielt uttalt. Barents-samarbeidet fremstår som en variant av utviklingshjelp, ikke som noen trussel eller som noe «østlig» (se Hønneland 2003). Et nærmere Øst er Polen, som har gått fra å være et ikke-sted til å bli en kilde til billig arbeidskraft, mye av den sesongmessig. I offisiell norsk statistikk utgjør polakkerne som nevnt den største innvandrerguppen, 131 000, men på grunn av EØS-migrasjonen vet ingen hvor mange polakker som til enhver tid befinner seg i Norge. I vår sammenheng er poenget hva både «nord» og «øst» i norsk identitetsdannelse angår at dette ikke knyttes til Europa. Når Polen blir EU-medlem og Island søker om EU-medlemskap, sees ikke dette som et eksempel på at Europa institusjonaliseres og utvides, men på at kriserammede land søker en havn. Europeiseringen underkommuniseres. I mediene og i den politiske debatten forblir polakker nettopp polakker og ikke europeere. Polen forblir et perifert land, til tross for at landet ligger svært nær Norge, har sendt det største antall innvandrere til Norge gjennom tidene i årene siden 1994, har en befolkning på bortimot et halvt hundre millioner og altså er EU-medlem.

Viktigere for det norske selvbildet enn relasjonen til øst er relasjonen til sør, altså det ganske store antallet stater som fremdeles går under samlebegrepet 'utviklingsland'. Enkelte av disse statene mottar fortsatt norsk bistand i betydelig omfang, og forbindelser blir etablert og videreutviklet gjennom et omfattende NGO-samarbeid. Det har vært påpekt at mens Europa nesten er fraværende i norske skolebøker i samfunnsfag og geografi, er både søramerikanske indianere og fattige afrikanere på landsbygda rikelig representert.⁷ Som gisler for det norske godhetsregimet er folk i et udifferensiert Sør helt vesentlige brikker i det kollektive norske identitetsprosjektet (Tvedt 2002); de skaper en opplevelse av at Norge har en historisk misjon ute i verden som går ut over de fredsskapende prosjektene. Dette er for øvrig ikke nytt.

Endelig er relasjonene innen Norden viktige i norsk identitetsdannelse, og spesielt forholdet til Sverige og Danmark. Av historiske og andre årsaker er disse relasjonene flertydige og komplekse. På den ene side ble moderne norsk nasjonalisme etablert i kontrast til Danmark (kulturelt) og Sverige (politisk); på den annen side bidrar det kulturelle og språklige slektskapet samt passfriheten og det felles arbeidsmarkedet (som går tilbake til 1950-tallet) til en interessant grenseflate mellom 'oss' og 'dem' der grensen mellom innland og utland blir noe uklar. Sverige eller Danmark oppfattes verken som helt innenfor eller som helt utenfor i norsk identitetskonstruksjon (Neumann 1994). Når svensker og dansker i Norge omtales som innvandrere, er det med et smil. Samtidig er begge landene EU-medlemmer, og der man på 1990-tallet kunne si at veien til Norden går via Brussel (hvilket ja-siden forsøkte), kan man med like stor rett si i dag at veien til Europa går gjennom Skandinavia.

Intern identitetspolitikk etablerer også tidvis kontraster mellom 'oss' og 'dem'. I sine arbeider om medierepresentasjoner av fremmede folk, viser Eide og Simonsen (2007, 2008; se også Bromark & Herbjørnsrud 2005) at de fremmede langt borte blir behandlet på måter som er sammenlignbare med de fremmede her hjemme. Diskursene om bistand og om innvandring (og 'integrering') minner om hverandre i den forstand at det aldri legges skjul på at de norske løsningene og forslagene alltid er de riktige; utfordringen består i å få bistandsmottagerne og innvandrerne til å akseptere at dette er tilfellet. Norskfødte etterkommere av innvandrere representerer en gråsone på dette området som et stykke på vei er sammenlignbar med svenkers og danskers relasjon til norskhet. De betraktes ikke som helt utenlandske, men heller ikke som helt norske i etnokulturell forstand.

Relasjonen til USA kunne også ha vært kommentert her (se Ringdal 2002), og selvfølgelig er det mye mer å si om norsk identitet i dens ulike

7. Hans Erik Næss (2007) og Ida Hjelde (2006) har for øvrig senere vist at også norsk sosiologi har vært preget av metodologisk nasjonalisme og manglende globaliseringsperspektiv.

relasjonelle konstallasjoner. Poenget er imidlertid at Norge fremstår som rikt, velorganisert, egalitært og demokratisk i relasjon til sine signifikante andre, samt at Europa i liten grad er del av denne identitetskonstruksjonen.

Aldri tidligere har nordmenn reist mer. De fleste reiser på minst én utenlandsferie i året; det anslås at et par hundre tusen norske bor i Syd-Europa hele eller deler av året; deltagelsen på internasjonale konferanser og forretningsmøter i andre land er større enn noensinne, og tusenvis av norske studenter tilbringer hvert år et semester eller mer i andre land. Dette skulle tilsi en generelt økt kjennskap til verden utenfor Norge, noe som utvilsomt er tilfellet. På den annen side er kunnskapstilegnelse alltid selektiv, og mediediskursen om land utenfor Norge er dominert av vinklinger som fokuserer på forbruk. I forbindelse med EU-utvidelsen i 2004 brakte *Politiken* en artikkelserie om de nye medlemslandene der det ble gjort rede for økonomiske, kulturelle og politiske forhold i Sentral-Europa. *Aftenposten* brakte en reportasje om Polen som ferieland for nordmenn, der det lave polske prisnivået særlig ble fremhevet. Dagens norske identitet er først og fremst en forbrukeridentitet. Grensen til EU er nå markert av en serie store kjøpesentre på den svenske siden av grensen, utelukkende beregnet på rike nordmenn på shoppingtur. Med tanke på muligheten for tettere bånd til Europa i fremtiden, er dette ikke en lovende situasjon. Norge er et avskrekkende dyrt land å besøke for de aller fleste, og dersom Utlandet (herunder Europa) primært blir forbundet med billige fornøyer, kulturopplevelser og det gode ferieliv, er incentivene for politisk samarbeid få. Det er vanskelig å være gresk i Hellas for tiden, men du verden så deilig det er å være norsk i Hellas.

Norge som slektsgård

Den eldste matrisen for identitet er slektskap. Odelsloven er kanskje den klareste effekten av tradisjonell norsk slektskapstenkning. Gården går i slekten, eldste sønn arver gården. I 1974 ble dette endret til en kjønnsnøytral bestemmelse, en helt grunnleggende endring i norsk identitet. Her kan man kanskje innvende at det finnes få slektsgårder, slik at det ikke er så viktig. Da glemmer man at odelsloven gestalter selve arvelogikken, og at den symbolske slektsgården, kongehuset for eksempel, også var underlagt denne logikken, slik at førstefødte døtre fra 1970-tallet av fikk arverett til tronen på lik linje med sønner. Kvinnens likestilling ble raskt en viktig markør for norsk identitet, ikke minst overfor innvandrergupper. Hele likestillingsforløpet er ganske likt i samtlige europeiske land. Almen stemmerett kom omtrent samtidig. Det samme gjorde lover om rett til å bli statstjenestemenn. Forskjellene er størst hva angår inngang i arbeidslivet. Her var Norge senere ute enn det kontinentale Europa. Kvinner kom ikke

for fullt inn i lønnsarbeid før på begynnelsen av 1970-tallet, og Norge har fortsatt ett av Europas mest kjønnssegregerte arbeidsmarkeder.

Her er det et mønster som preger en rekke sentrale samfunnsforhold. Et annet eksempel er forsvarsordningen, der Norge nå er det eneste europeiske land som ikke har avskaffet eller erklært at de vil avskaffe almen verneplikt. Et tredje er tidligere skolestart. Går vi til Nord-Europa, kan eksemplene forfleres; utviklingen av den norske staten har skygget Sverige på de fleste nivåer, helt ned til skifte i farver på politibiler (sort til hvit med striper) og ambulanser (rød til grønn gul). Norge følger et europeisk mønster, gjerne med periferiens karakteristiske etterslep. I vår sammenheng er altså spørsmålet hvordan dette slår inn i norsk identitet. Det slående er da at det almeneuropeiske i samfunnsutviklingen ikke vektlegges, og at de områdene der Norge har mer utviklede velferdsordninger spilles opp. Norge har, i motsetning til en rekke land, ikke fri tannhelsetjeneste, men Norge har (riktignok sammen med andre nordiske land) lengre fødselspermisjon enn ellers i Europa. Det siste blir en identitetsmarkør, ikke det første. Dette er helt logisk, gitt identitetens beskaffenhet; alle nasjoner tilhører samme kategori, men må så differensiere seg i kraft av enkelte sosiale praksiser. Det er ikke tilfeldig akkurat hvilke praksiser som bærer identiteten: det er de praksisene der en gitt gruppe, i dette tilfellet Norge, opplever seg ikke bare som spesiell, men som overlegen. Å peke på strukturelle likheter mellom Norge og andre europeiske land er kanskje et selvsagt utgangspunkt for en samfunnsviter, men i en identitetssammenheng er det et blindspor. Det som da er utgangspunktet, er gjengse *forestillinger* om hva som er spesielt og overlegent. Det er derfor et sosialt faktum, helt senralt for Norge, at odelsretten er rotnorsk (selv om den er et generelt germansk fenomen), at Norge er først i likestilling (selv om Norge scorer svært ujevnt hva angår forskjellige aspekter av likestillingen) og at den norske velferdsstaten er overlegen (selv om den er en variant over et europeisk tema). Analytisk sett er det spesielle ved Norge ikke først og fremst sosial overlegenhet, men at det finnes oljepenger som betaler for sosiale goder.

Det ligger en interessant utfordring for identitetsforskeren her, nemlig hva som er forholdet mellom Norge som oljeplattform og Norge som slektsgård. Om vi sammenligner med Sverige, har vi kanskje et svar hva den konkrete bondegården angår. I Sverige igangsatte sosialdemokratene på slutten av 1960-årene en storstilt strukturrasjonalisering. Antall bruk sank raskt. Det samme gjorde antall innbyggere i periferien. I Norge sto slektsgården sterkere som metafor. Denne identitetsfaktoren førte, sammen med det karakteristiske tidsetterslepet mellom samfunnsutviklingen i Sverige og Norge, til at planleggingen av strukturrasjonalisering lå noe etter i Norge. Så kom oljen. Norge hadde råd til å utsette strukturrasjonaliseringen. I stedet for det svenske mønsteret, med en kraftig nedgang i

antall bruk fra slutten av 1960-tallet av, fikk man i Norge en årlig nedgang i antall bruk på omkring 2000 i året. Det gjelder fortsatt, og har ikke latt seg endre av politiske tiltak. Identitetsmessig er dette svært interessant, fordi den gradvise hensvinningen av gårdene betyr at det er tid til å utvikle alternativ næringsvirksomhet, hvilket betyr at det spredte bosetningsmønsteret i Norge i noen grad opprettholdes. Dermed overlever den metaforiske slektsgården; selv om gården ikke er i drift, forblir folkene på sine tufter. Dermed bekreftes i noen grad en sentral identitetsfigur i Norge, nemlig stedsbundetheten. Oljeplattformen Norge har finansiert den metaforiske slektsgården Norge.

Oljeplattformen Norge

Norge er funksjonelt mer sammenbundet med Europa enn noen gang før. EØS-samarbeidet har i så måte vært ikke bare en suksess, men en ganske ukontroversiell suksess. Så skulle det kanskje være en nærliggende hypotese at vanens makt ville føre til en mer aksepterende holdning i Norge til europeisk integrasjon i sin alminnelighet. Som diskutert i første del, er en slik antagelse feilaktig, i alle fall på alt annet enn lang sikt, rett og slett fordi identitetslogikk ikke faller sammen med den nyttelegikken som preger funksjonell integrasjon. Som diskutert i de påfølgende deler, er et slikt syn også empirisk feilaktig. Europa er de siste femten årene blitt mindre viktig for norsk identitetsdannelse enn tidligere, til tross for EØS-medlemskapet.

Norsk identitet i 2011 bærer preg av både endring og kontinuitet. Fremdeles er protestantiske dyder og identifikasjonen med *the underdog* sterk, likeledes troen på Norges moralske overlegenhet. Likhet, nøysomhet og egalitær individualisme er stadig bærende elementer i det nasjonale selvbildet, sammen med en noe postkolonial betoning av suverenitet og selvstendighet (selv om ordet 'sjølberging' ser ut til å ha gått av moten). Da ordet 'union' ble brukt under EU-debatten i 1994, viste det både til Den europeiske union og den påtvungne unionen med Sverige før 1905.

Politikken overfor innvandrere og bistandsmottagere har en vesentlig parallell i at prosjektet generelt går ut på å lære dem å 'bli som oss', altså egalitære individualister knyttet sammen av et sterkt kollektivt normativt prosjekt med protestantiske undertoner. I debatter om integrering (et begrep som strengt tatt viser til en toveisrelasjon) er det sjelden noen merkbar interesse for minoritetenes mulige innflytelse på norskheten, men desto flere forslag om hvordan de kan gjøres mer like majoriteten.

Verden utenfor Norge fremstår i norsk offentlighet som en lang rekke mulige reisemål for norske turister, men også som kilde til forbruksvarer og kontrollert import av nødvendig arbeidskraft. Det finnes også deler av

verden som anses å ha behov for norsk hjelp, som konfliktområder og fattige deler av Afrika og Asia. Europa er i denne sammenheng et ikke-sted. I denne sammenheng er Sverige og Danmark interessante fordi de befinner seg i en identitetsmessig gråsoner; de er verken 'selv' eller 'andre', og begge land er EU-medlemmer.

Der man tidligere sa at veien til Norden går gjennom EU, kan man i dag si at i mangel av ytre incentiver for å søke EU-medlemskap, går veien til Europa gjennom Skandinavia.

Først og fremst er Norge rikt, og metaforen oljeplattform passer kanskje bedre på dagens situasjon enn slektsgården: Oljeplattformen, der en ufattelig rikdom blir generert med en relativt liten arbeidsinnsats, ligger i ensom majestet omgitt av hav på alle kanter. Velstanden er stor, og det sosiale konfliktnivået minimalt sammenlignet med praktisk talt et hvilket som helst annet sted. Verden utenfor er langt borte, så langt at man for lengst har mistet den av syne. Den lever videre takket være ekskursjoner og fortellinger. Europa inngår ikke i disse fortellingene.

Om artikkelen

Artikkelen bygger på en rapport vi skrev på bestilling fra Europautredningen og presenterte på Litteraturhuset 1. februar 2011. Takk til utvalgets leder Fredrik Sejersted og sekretær Ulf Sverdrup og til Cathrine Holst, Aleksander Solum samt anonyme fagfeller for kommentarer til tidligere versjoner.

Litteratur

- Berkaak, Odd Are (1992) *Ressursbruk, bevaringsideologier og antikvarisk praksis i fartøyvernet*. Kolsås: Norsk Forening for Fartøyvern.
- Bomann-Larsen, Tor (1993) *Den evige sne: En skihistorie om Norge*. Oslo: Cappelen.
- (1995) *Roald Amundsen – en biografi*. Oslo: Cappelen.
- Bromark, Stian & Dag Herbjørnsrud (2005) *Blanke løgner, skitne sannheter. En kritikk av det nye verdensbildet*. Oslo: Cappelen.
- Christensen, Olav (1993) *Skiidrett før Sondre. Vinterveien til et nasjonalt selvbilde*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Dauksas, Darius (2009) «Lithuanians in Norway and England». Seminarinnlegg, CULCOM, 23/3-09.
- Eide, Elisabeth, Risto Kunelius & Anne Phillips, red.: *Transnational Media Events. The Mohammed Cartoons and an Imagined Clash of Civilizations*. Göteborg: Nordicom.
- & Anne Hege Simonsen (2007) *Mistenkelige utlendinger: Minoriteter i norsk presse gjennom hundre år*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- (2008) *Verden skapes hjemmefra: Pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902–2002*. Oslo: Unipub.
- Enzensberger, Hans Magnus (1984) *Norsk utakt*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Eriksen, Anne (1995) *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993) *Typisk norsk*. Oslo: Huitfeldt.
- (2010) *Samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Esborg, Line (2008) *Det norske nei til EU. En studie av motstand som kulturell praksis*. Acta Humaniora, 341. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Fossum, John Erik & Cathrine Holst (2009) «Norske intellektuelles syn på EU». *Internasjonal Politikk*, 67(3): 441–452.
- Førland, Tor Egil (1993) *Europeisk fellesskap?* Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- & Dag Harald Claes (2010 [1998]) *Europeisk integrasjon*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Galtung, Johan (1967) «Social Position, Party Identification and Foreign Policy Orientation: A Norwegian Case Study» i James N. Rosenau, red., *Domestic Sources of Foreign Policy* (161–193). New York: Free Press.
- Grünfeld, Leo & Ulf Sverdrup (2005) «Når penga veier tungt: Norsk økonomi og oppslutningen om EU-medlemskap». *Økonomisk Forum*, 59(5): 39–48.
- Gullestad, Marianne (1992) *The Art of Social Relations*. Oslo: Universitetsforlaget.
- (2002) *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hjelde, Ida (2006) «Eurosentrisme i sosiologien». MA-oppgave, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo. Tilgjengelig på <http://wo.uio.no/as/WebObjects/theses.woa/wa/these?WORKID=42008>
- Hønneland, Geir (2003) *Russia and the West: Environmental Co-Operation and Conflict*. London: Routledge.
- Ingebrigtsen, Christine (1998) *The Nordic States and European Unity*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Johansen, Anders (1991) «Sjelen som forretningsidé». *Nytt Norsk Tidsskrift*, 8(2): 99–117.
- Kjeldstadli, Knut, red. (2003) *Norsk innvandringshistorie*. Oslo: Pax.
- Kjærland, Kirsten & Knut Rio, red. (2010) *Kolonitid. Nordmenn på eventyr og big business i Stillehavet* Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Klausen, Arne Martin, red. (1984) *Den norske væremåten*. Oslo: Cappelen.
- Kolstad, Arnulf (1995) «Lillehammer-OL's bidrag til nasjonalisme og etnosentrisme» i Roel Puijk, red. *OL-94 og forskningen V. ØF-rapport 07/95*. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Leira, Halvard (2004) «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner' – Norsk fredstenkning fram til 1906». *Historisk tidsskrift*, 83(2): 153–180.
- Lien, Marianne E., Hilde Lidén & Halvard Vike, red. (2001) *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lunden, Kåre (1992) *Norsk grålysing*. Oslo: Samlaget.
- Neumann, Iver B. (1994) «A Region-Building Approach to Northern Europe». *Review of International Studies*, 20(1): 53–74.
- Neumann, Iver B. (2001) *Norge – en kritikk. Begrepsmakt i Europa-debatten*. Oslo: Pax.
- Neumann, Iver B. (2011) *Tilbake til Durkheim. Antropologien og staten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Næss, Hans Erik (2007) «Røtter og vinger: Argumenter for en transnasjonal sosiologi». Masteroppgave. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

- Pawlak, Marek (2009) «Norway is like a hospital». Seminarinnlegg, CULCOM, august 2009.
- Ringdal, Siv (2002) *Det amerikanske Lista. Med 110 volt i huset*. Oslo: Pax.
- Rokkan, Stein (1987) *Stat, nasjon, klasse: Essays i politisk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sverdrup, Ulf (2004) «Norge og EU-utvidelsen: Forhandlinger og opinion». *Internasjonal Politikk*, 62(1): 69–83.
- Sverdrup, Ulf (2009) «Hvorfor er europadebatt så vanskelig?». *Internasjonal Politikk*, 67(3): 426–440.
- Sørensen, Øystein, red. (1998) *Jakten på det norske: Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Tvedt, Terje (2002) *Verdensbilder og selvbilder: En humanitær stormakts intellektuelle historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ulriksen, Ståle (2002) *Den norske forsvarstradisjonen: Militærmakt eller folkeforsvar?*. Oslo: Pax.
- Valen, Henry (1973) «Norway: 'No' to EEC». *Scandinavian Political Studies*, Vol. VIII.
- Witoszek, Nina (1998) *Norske naturmytologier: Fra Edda til økofilosofi*. Oslo: Pax.